

AHLAK VE AHLAK FELSEFESİNE GİRİŞ*

Coşkun Can Aktan

I. GİRİŞ

Ahlak, insan ilişkilerinde “iyi” ya da “doğru” veyahut “kötü” ya da “yanlış” olarak adlandırdığımız değer yargılarını ifade eder *Ahlak felsefesi* (*moral philosophy*) ise insan yaşamının ahlaki boyutu ile ilgilenen bilim ve felsefe disiplini. Bir başka ifadeyle, ahlak felsefesi, insan yaşamındaki değerler, ilkeler ve yargıları inceleyen felsefe dalıdır. Bu çalışmada ahlak ve ahlak felsefesi alanında temel kavramlar ve temel konuların incelenmesi amaçlanmıştır.

II. AHLAK

Ahlak, insan ilişkilerinde “iyi” ya da “doğru” veyahut “kötü” ya da “yanlış” olarak adlandırdığımız değer yargılarını ifade eder. Ahlak, kelimesinin etimolojik açıdan kökeninin Arapça “*hulk*” ; Yunanca “*ethos*” ve Latince “*mos*” kelimelerine dayandığı bilinmektedir. Arapça “*hulk*”, “*huy*” anlamına gelmektedir. Arapça “*ahlak-ı hamide*” ve “*ahlak-ı hasene*” iyi ahlak; “*ahlak-ı zemime*” ve “*ahlak-ı seyyie*” ise kötü ahlak anlamlarına gelmektedir. (Aktan, 1994)

İngilizce’de ahlak kelimesinin karşılığı olarak kullanılan “*ahlak*” (*ethics*) kelimesinin kökeni ise Yunanca “*ethos*” dan gelmektedir. Yine İngilizce de ahlak kavramını ifade etmek üzere kullanılan “*morality*” kelimesi Latince “*mos*” kelimesinden türetilmiştir. (Aktan, 1994)

Ahlak, bir sosyal bilim dalı olarak toplum içerisinde oluşmuş örf ve adetlerin, değer yargılarının, normların ve kuralların oluşturduğu sistem bütünüdür. Bu sistem bütünü; bir bireyin, bir grubun ya da tüm toplumun doğru ve yanlış davranışlarını belirler ve yönlendirir.

---

* Coşkun Can Aktan, “Ahlak Ve Ahlak Felsefesine Giriş”, Hukuk Ve İktisat Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 2009.

Ahlak bilimi içerisinde incelenen başlıca konular ise şunlardır:

- İyi ve kötünün ayırt edilmesi,
- Doğru ve yanlışın belirlenmesi,
- İnsanın yapması gereken ya da insanlardan yapılması beklenen davranış ve eylemlerin tespit edilmesi,
- İnsanların yapmaması gereken ya da insanlardan yapılmaması istenen davranış ve eylemlerin tespit edilmesi,

Ahlak bilimi özetle, ahlak kurallarını ele alan bir disiplindir. Ahlak kurallarının temel özelliklerini ise şu şekilde özetlemek mümkündür:

- *Ahlak kuralları, belirli bir kişi, grup ya da toplum için geçerli olan değer yargılarıdır.* Ahlaki kurallar genel geçerliliğe sahip değillerdir. Bir başka ifadeyle, neyin doğru, neyin yanlış, neyin iyi ya da kötü olduğu kişiden kişiye, gruptan gruba ve nihayet toplumdaki topluma değişebilir. Örneğin, bir kişi için doğru olan, diğeri için doğru olmayabilir. Özetle, ahlak kuralları subjektif , yani kişiden kişiye değişen değer yargılarını ifade eder.
- *Ahlak kuralları, belirli bir yerde geçerli olan değer yargılarıdır.* Herkes için genel geçerliliğe sahip ahlaki kurallar olmadığı gibi her yerde genel geçerliliğe sahip ahlaki kurallar da yoktur. Bununla birlikte, bazı davranış ve eylemlerin (örneğin, yalan söyleme, hırsızlık yapma vs.) herkes tarafından ve her yerde kabul edildiğini söylemek mümkündür. Burada ifade edilmek istenen tüm ahlak kurallarının her yerde geçerli olmadığıdır.
- *Ahlak kuralları, belirli bir zamanda geçerli olan değer yargılarıdır.* Bugün geçerliliği olan bir ahlak kuralı, önemini zamanla kaybedebilir , hatta değersiz olabilir.

Ahlak insanlararası ilişkilerde nasıl davranılması (ya da nasıl davranılmaması) gerektiğini gösteren kendiliğinden oluşmuş (spontan) ve hazır bir değer yargıları sistemidir. Ahlak kuralları kendiliğinden oluşur, ancak daha sonra “hukuk kuralı” haline dönüşebilir.

Bu açıklamalarımız çerçevesinde ahlak kavramını daha bilimsel olarak şu şekilde tanımlamamız mümkündür. *Ahlak, toplumsal yaşamda, belirli kişi, grup ya da toplum için belirli zamanda ve belirli bir yerde geçerli olan (ya da geçerli olması beklenen) değer yargılarının, örf, adet, norm ve kuralların oluşturduğu bir sistem bütünüdür.*

Yukarıdaki tanım bazı açılardan eleştirilebilir ve doğru bulunmayabilir. Ancak şu kadarını söyleyelim ki, ahlak; “iyi” ve “kötü” yü araştıran alandır.

III. AHLAK FELSEFESİ

Ahlak felsefesi (moral philosophy), insan yaşamının ahlaki boyutu ile ilgilenen bilim ve felsefe disiplini. Bir başka ifadeyle, ahlak felsefesi, insan yaşamındaki değerler, ilkeler ve yargıları inceleyen felsefe dalıdır.¹

Ahlak felsefesi ile ahlak arasındaki farklılığı açıklamakta yarar vardır. Ahlak felsefesi, ahlak konusunu inceleyen bir bilim dalı ya da felsefe disiplini. Daha önce de belirttiğimiz gibi, ahlak, insanların birbirleriyle ya da devletle olan ilişkilerinde ortaya çıkan ve insanlardan “yapmaları istenen” davranışlar ve eylemlerdir. (Bkz: Şekil-1.1)

Ahlak felsefesi kendi içerisinde çeşitli açılardan sınıflandırılabilir. İlk olarak, inceleme konusu bakımından ahlak felsefesi “*normatif ahlak*” ve “*pozitif ahlak*” olmak üzere ikiye ayrılır. Her iki alan “*meta-ahlak*” (*meta ethics*)’ın konusunu oluşturur. Meta-ahlak, felsefi açıdan ahlaki ilkeleri, normları ve değer yargılarını inceler. *Normatif ahlak*, yapılması istenen (beklenen) davranış ve eylemler ile yapılmaması istenen (beklenen) davranış ve eylemleri ifade eder. *Pozitif ahlak* ise “olması gereken” değil, toplumda mevcut ahlaki normlar, kurallar ve değer yargılarıdır. (Bkz. Şekil-1.2)

Ahlak kuralları “evrensellik” açısından da “*objektif ahlak*” ve “*subjektif ahlak*” olmak üzere ikiye ayrılır. Objektif ahlak, bir toplumda herkes tarafından kabul edilebilecek evrensel ahlaki normların olabileceğini savunurken, subjektif ahlak, herkes tarafından kabul edilebilecek evrensel ahlak kurallarının geçerli olamayacağını savunur. “*Evrensellik*”, ahlak felsefesi alanında oldukça tartışmalı konulardan birisidir ve bu konu daha sonra ayrı bir başlık altında ele alınacaktır.

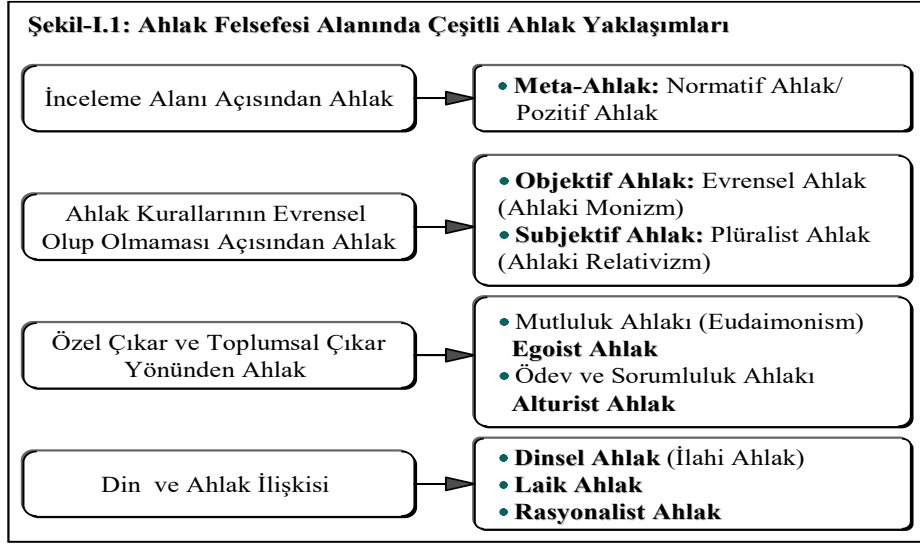
Ahlak felsefesinde yapılan bir diğer sınıflama ise “*mutluluk ahlakı*” (*eudaimonism*) ve “*ödev ve sorumluluk ahlakı*”dır. Mutluluk ahlakı, insanın mutluluğunu esas alan ve bu yönde ahlaki değer yargıları oluşturmaya çalışan bir ahlak felsefesidir. Ödev ve sorumluluk ahlakı ise insanların sadece kendi mutluluklarının peşinde koşmalarının ahlaki bir davranış olamayacağını, toplumdaki sorunlara karşı da ilgili ve duyarlı olmaları gerektiğini savunmaktadır. Mutluluk ahlakı, bir tür “*egoist ahlak*”; ödev ve sorumluluk ahlakı ise “*alturist ahlak*” felsefesidir.

Ahlak felsefesi alanında yapılan diğer bir sınıflama ise “*dinsel ahlak*” ve “*laik ahlak*” şeklindedir. İleride daha ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere

---

¹ Ahlak felsefesi konusunda bkz: Akarsu,1982; Becker,1992; Frankena,1974; Tepe, 1992; Tepe, 1998.; Copp & Zimmerman, 1984. Ülken, 1946; Roth, 1994; Tepe, 1998;

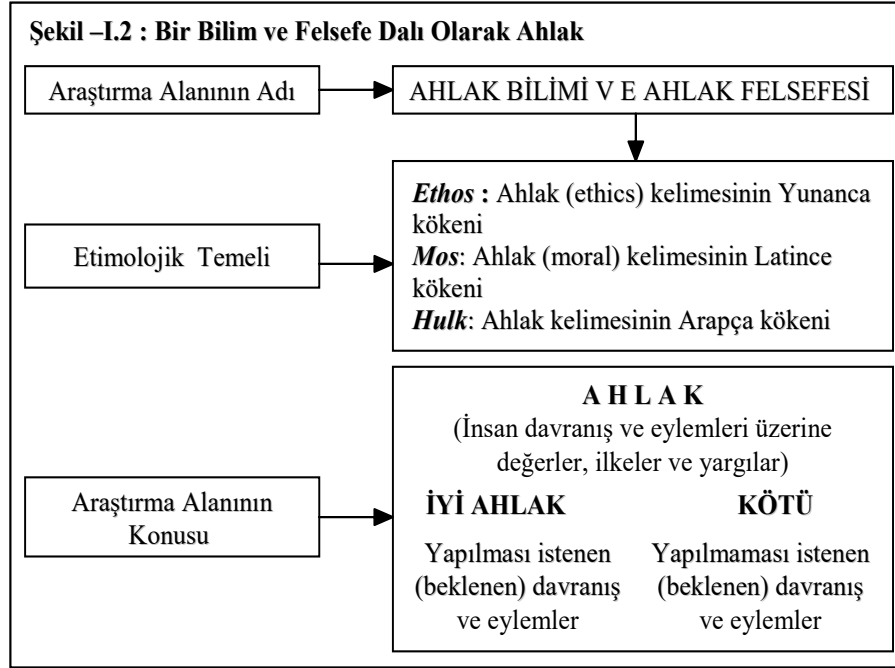
dinsel ahlak, ahlak kurallarının kaynağını Tanrı'da ve Tanrı'nın kutsal kitaplarında ararken; laik ahlak, ahlak kurallarının kaynağını insanda ve insan aklında arar. Laik ahlak, aynı zamanda “*rasyonalist ahlak*”; dinsel ahlak ise “*ilahi ahlak*” olarak adlandırılmaktadır. (Bkz: Şekil-1.2.)

Kaynak: Yazar tarafından geliştirilmiştir.

Din ve ahlak konusu birlikte ele alınarak yapılan bir sınıflama daha bulunmaktadır. Dinden hareket ederek Tanrı'ya ulaşmaya çalışan ahlak felsefesi “*teolojik ahlak*” olarak adlandırılmaktadır. Buna karşın, ahlaktan hareket ederek Tanrı'nın varlığını araştıran ahlak felsefesine ise “*ahlaki teoloji*” denilmektedir.

Önemle belirtelim ki, ahlak, filozoflar tarafından geliştirilmiş ya da keşfedilmiş normlar değildir. Esasen ahlak, felsefeden önce varolmuş ve ahlaki değer yargıları kendiliğinden oluşmuştur. Ancak felsefe ile birlikte “iyi olan nedir?”, ya da “kötü olan nedir?”, “hangi eylem ve davranışlarımız doğru (yanlış) ve ahlaki (gayriahlaki) dir?” türünde sorular üzerinde durulmuştur. Eski Antik Çağ Yunan Düşüncesi'nden günümüze değin bir çok filozof ahlak konusuna olan felsefi yaklaşımını ortaya koymaya çalışmıştır. Böylece *Ahlak Felsefesi* adı verilen bir disiplin doğmuştur. Ahlak felsefesi ile yakınlık arzedenden bir diğer disiplin ise Aksiyoloji'dir. *Aksiyoloji*, değer yargılarının özünü ve niteliklerini araştıran ahlak disiplini.

Kaynak: Yazar tarafından geliştirilmiştir.

Ahlak felsefesinin gelişimi incelendiğinde neyin “iyi” ya da “doğru” ve neyin “kötü” ya da “yanlış” olduğunun zaman ve mekan itibarıyla sürekli olarak değişime uğradığı görülür. Eski Antik Çağ Ahlakı, ahlaki değer yargılarını mutluluk amacına yönelik olarak belirlemeye çalışmıştır. Antik Çağ düşünürlerinin hemen hepsi (Sokrates, Platon, Aristo, Epiküros ve diğerleri) “mutlu olmak için insanoğlu ne yapmalı, nasıl yaşamalı?” sorusu ile ilgilenmişlerdir. Bu bakımdan bu eski Antik Çağ ahlak anlayışı *Mutluluk Ahlakı (Eudaimonism)* olarak isimlendirilir. (Akarsu, 1982; 21;24) Önemle belirtelim ki, hemen hemen tüm Antik Çağ ahlak öğretileri eudaimonist karakter arzeder. Örneğin, Demokritos (İ.Ö. 460-370)’ a göre mutluluk “*euthymia*” (ruhun iyi durumda olması) ve “*ataraksia*” (ruh dinginliği) ile olur. Haz ve acı, yararlı ve yararsızın temel kriterleridir.

Demokritos’un mutluluk ahlakı anlayışı, Kirene Okulu’nun kurucusu Aristippos (İ.Ö. 435-355)’ da daha net bir şekilde görülebilir. Aristippos’e göre “haz” (hedone) veren şey iyi, acı veren şey kötüdür. Kirene Okulu’nun bu Haz Ahlakı anlayışına (Hedonizm) adı verilir. Bu anlayışı Epiküros ve Epiktetos’ un düşüncelerinde de görmek mümkündür. Yakın Çağ’da bu haz ahlaki anlayışına benzer bir ahlak anlayışı da Jeremy Bentham (1748-1832)

ve onu takiben John Stuart Mill (1806-1873) tarafından savunulmuştur. Bentham ahlakında “en üstün iyi” (*Summum Bonum*) faydadır.

Ortaçağda Hristiyan ve İslam dini de eudaimonist karakterdedir. Bazı dinsel ölçüler ve normlar “öteki dünya mutluluğu” için gereklidir. Gerek Hristiyan ve İslam dininde, gerekse diğer dinlerde temel dinsel inançlar ve buyruklar, ahlaki değer yargılarının temelini oluşturur. Dinsel ahlakın karşısında bir Laik Ahlak anlayışını ilk savunanların başında ise Francis Bacon (1561-1626) gelir. Bacon’a göre dinsel inançlar ve buyruklar olmadan da ahlaka ulaşılabilir. Ahlaki değer yargılarının akıl (logos) yoluyla bulunabileceğini savunan ahlak felsefesi öğretileri de geliştirilmiştir. Stoa Ahlakı buna bir örnek olarak gösterilebilir. Stoacılara göre genel doğru yasalar ancak “akıl” (logos) yolu ile bulunabilir. Bu bakımdan stoa ahlakını rasyonalist ahlak felsefesi olarak adlandırmak mümkündür.

Mutluluk ahlakının dışında ahlaki başka açıdan ele alan bir diğer öğreti de “ödev ahlakı”dır. Ödev ahlakında “nasıl mutlu olabilirim” sorusu değil “benden istenilen ve beklenen nedir” sorusu önem taşır. Ödev ahlakını en iyi ortaya koyan düşünür ise Immanuel Kant’dır. Kant’ın ödev ahlakı *Kategorik imperatif (koşulsuz kesin buyruk)* olarak bilinir. Kategorik imperatif, Kant tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

“Aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğin bir maxime göre hareket et.”

Bu ilke, neyi yapmamız gerektiğini değil “neyi istememiz” gerektiğinin önem taşıdığını belirtmektedir. Burada “yapma” değil “isteme” önemlidir. Kant’ın ödev ahlakında dışarıdan gelen bir buyruk ya da emir değil, aksine “ben” den gelen bir “iç isteme” sözkonusudur. (Akarsu, 1982; 218-237).

Eski Antik Çağ Yunan düşüncesinden günümüze değin ahlak öğretilerinin bazıları aşağıda yer almıştır. Aksiyoloji alanında yaptığımız bu sınıflama denemesi, eski Antik Çağdan Yakın Çağa bir çok filozofun ahlak anlayışını ortaya koymaktadır.

IV. İLKÇAĞ'DAN GÜNÜMÜZE AHLAK FELSEFELERİ

Hangi eylem ve davranışlarımız doğru veya yanlıştır? Ahlaklı ya da ahlaksız olmanın kriterleri nelerdir? Eski Antik Çağ'dan günümüze değin bazı tanınmış filozofların bu türden sorulara verdikleri yanıtları şu şekilde özetleyebiliriz:²

Protagoras Ahlakı. Protagoras (İ.Ö. 482-323)'ın ahlak öğretisidir. Prtagoras'a göre insan her şeyin ölçüsüdür. Genel geçerliliğe sahip doğrular yoktur. Doğrular ve yanlışlar insandan insana değişir.

Kynik Ahlakı. Sinoplu Diyojen'in (İ.Ö. 412-323) ahlak öğretisidir. Ahlak ve erdem peşinde koşmak doğru değildir. Erdem tüm istek ve tutkulardan vazgeçerek yaşamaktır. Mutlu olmak için hiç bir şeye aldırış etmeden yaşmalıdır. "Gölge etme başka ihsan istemem senden" kinik felsefesinin (kinikizm) temelidir.

Kirene Ahlakı. Aristippos'un (İ.Ö. 435-355) öğretisi. Haz veren şey iyi, acı veren şey ise kötüdür. İnsanın amacı en yüksek hazza ulaşmaktır. İnsan kendisine haz vermeyen şeylerden uzak durmalıdır. Kirene ahlakının bu öğretilerine, *Haz Ahlakı (Hedonizm)* adı da verilmektedir.

Sokrates Ahlakı. Sokrates'in (İ.Ö. 469-399) öğretisi. İnsanın temel amacı erdeme ulaşmak olmalıdır. Erdem ancak bilgelikle mümkündür.

Eflatun Ahlakı. Eflatun (İ.Ö. 427-347)'a göre ahlaki davranışların temel gayesi "en yüksek iyi"dir. İyilik erdem demektir. İnsanlar erdeme; bilgelik, yiğitlik, ölçülülük ve adalet ile ulaşırlar.

Aristo Ahlakı. Aristo (İ.Ö. 385-322)'ya göre toplumda yönetenler ve yönetilenler arasında bir ayırım yapılması ahlakidir. Aristo şöyle der: "Öküz, yoksul kişinin kölesidir; yoksul köle de efendisinin..." Aristo'ya göre toplumda her zaman üsttekiler ve güçlüler yönetir; alttakiler veya güçsüzler ise yönetilir.

Perikles Ahlakı. Perikles (İ.Ö. 495-429) 'e göre vatandaşlar kendi özel işlerini yaparlarken kamu işlerinden de kendilerini tamamen soyutlamamalıdır. Vatandaşlar, toplumsal sorunlar ve devlet yönetiminde ortaya çıkan sorunlarla da ilgilenmelidirler.

Stoa Ahlakı. İlkçağ ahlak felsefelerinden biri olan Stoa ahlakına göre, doğru yasalar ve kurallar ancak akıl yolu ile bulunabilir. Stoa ahlakına, "rasyonalist ahlak" da denilmektedir.

² Bu konuda bir sınıflandırma denemesi tarafımızdan şu kitap içerisinde yapılmıştır: C.C.Aktan, Temiz Toplum ve Temiz Siyaset, İstanbul: T Yayınları, 1994.s. s.16 vd. Bu çalışmamızda yaptığımız sınıflandırma daha da geliştirilmiştir.

Epiktetos Ahlakı. İlkçağ düşünürlerinden Epiktetos'un ahlak öğretisi. Epiktetos'un ifadeleriyle "bilge odur ki kimseyi kötülemez; kimseyi övmez; kim-seden yakınmaz; kimseyi suçlamaz."... Bu ahlak felsefesi "sekinizm" olarak da adlandırılmaktadır.

Epiküros Ahlakı. Epiküros (İ.Ö. 341-270)'un ahlak anlayışı. Epiküros'a göre mutluluk "erdem" peşinde koşmakla değil, gündelik ve yalın kaygıların ötesinde sükun ve huzurla temin edilir. Epikürizm ahlak öğretisinde iki temel ilke söz konusudur. *Ataraksia* (ruh dinginliği) ve *Apathos* (ilgisizlik).

Konfüçyüs Ahlakı. Konfüçyüs (İ.Ö. 551-478) şöyle der: "Hiç erişemeyecekmişsin , yada yitirecekmişsin gibi çalış." Konfüçyüs, çalışma ahlakının önemi üzerinde duran düşünürlerin başında gelir. Konfüçyüs'e göre çalışma, mutluluğa ve refaha ulaşmanın yoludur.

St. Augustinus Ahlakı. St. Augustinus (İ.Ö. 354-430)'ın ahlak anlayışı ise şu şekilde özetlenebilir. "Hiç ölmeyecekmişsin gibi çalış, yarın ölecekmişsin gibi ibadet et." St. Augustinus'a göre, insan Tanrı'nın egemenliğine boyun eğmeli ve Tanrı'ya ibadet etmelidir. İnsanlar arasındaki eşitsizliklere isyan etmek yerine Tanrı'ya şükredilmelidir.

Machiavelli Ahlakı. Niccolo Machiavelli (1469-1527)'nin ahlak anlayışı: "Amaca ulaşmak için her araç meşrudur."

Bacon Ahlakı. Francis Bacon (1564-1626)'a dinsel inançlar ve buyruklar olmadan da ahlaklı olunabilir. (Laik ahlak felsefesi)

Locke Ahlakı. Siyasi liberalizmin kurucusu olarak kabul edilen John Locke (1632-1704)'a göre bireyin doğal hakları (yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakları) asla ihlal edilemez. Bireyden ya da devletten kaynaklanan ve doğal hakları ihlal eden her türlü zorlama gayri ahlakidir. Locke, ahlaki meselelere "haklar" yönünden bakmaktadır.

Mandeville Ahlakı. Bernard de Mandeville (1670-1733)'in ahlak öğretisi. Ahlak denen şey, içi boş bir kavramdır. İnsanlar kendi çıkarları olmazsa, toplum yararına ve ahlaka uygun davranmazlar.

Bergson Ahlakı. Fransız filozof Henri Bergson (1859-1941)'un ahlak anlayışı. Bergson'a göre iki türlü ahlak vardır: kapalı ahlak ve açık ahlak. Kapalı ahlak, bireyin özgürlüğünü dikkate almayan ve zorlama yoluyla ya da gelenek ya da tabuların baskısıyla oluşturulmuş ahlaktır. Açık ahlak ise bireyin özgürlüğünü ön planda tutan, değişik kişilikleri hesaba katan ahlak anlayışıdır.

Bentham Ahlakı. Jeremy Bentham (1748-1832)'in ahlak öğretisi. "En üstün iyi" faydadır. İyiyi, kötüden ayırmak için faydalı olup olmadığına bakmalıdır. Bentham'ın "faydacı ahlak" anlayışı Hedonizmin bir

uzantısıdır. Bentham şöyle der: “zevkin kendisi iyidir, tek iyidir...acı kötüdür. İyi ve kötünün başka bir anlamı yoktur.” Bentham’a göre amaç, “en fazla sayıda insanın en fazla mutluluğudur.”

Nietzsche Ahlakı. Friedrich Nietzsche (1844-1900)’nin ahlak öğretisi. İnsan doğal bir varlıktır. Erdem kadar erdemsizlik de normal karşılanmalıdır. Ahlaki ölçüler ve normlar koymak saçma ve gereksizdir.

Kant Ahlakı. Immanuel Kant (1724-1804)’in ahlak anlayışı. Her yerde ve zamanda neyi yapmamız gerektiğini değil, neyi istememiz gerektiğini savunan ahlak öğretisi. “Sana yapılmasını istemediğini, sen de başkasına yapma.” Kant’a göre insanlar aynı zamanda genel bir yasa ve evrensel bir kural olmasını isteyecekleri bir kurala göre hareket etmelidir.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere ahlak, filozoflar arasında farklı şekilde yorumlanmaktadır. Liberal düşünür Bernard de Mandeville, ahlak denen şeyin esasen içi boş bir kavram olduğunu belirtmektedir. Mandeville ahlakı, insanların “özel çıkarları” na uygun davranış motivasyonlarına sahip olduğunu, bu yüzden ahlakın hiç bir zaman sanıldığı gibi “evrensellik” ve “standart olma” özelliğine sahip olamayacağını ortaya koymaktadır. Alman filozof Friedrich Nietzsche ve Mandeville insanların uyması gereken ölçüler ve normlar koymanın saçma ve gereksizliğinden söz etmektedirler. Bu düşünürlere göre, insan doğal bir varlıktır. İnsanın doğal davranış ve eylemleri üzerine “ahlaki” bir takım kurallar empoze etmek doğru olmayabilir.

Özetle, eski Antik Çağ’dan günümüze değin ahlak konusu üzerinde her zaman tartışılmıştır. Neyin iyi (kötü) ve neyin yanlış (doğru) olduğu konularında herkes tarafından her yerde ve her zamanda kabul edilebilecek normlar ve kurallar koymak zor olmuştur.

V.AHLAK FELSEFESİ ALANINDA BAZI TARTIŞMA KONULARI

Ahlak felsefesi alanında “iyi” , “kötü”, “doğru”, “yanlış” gibi değer yargılarının ne anlama geldiği konusunda bir görüş birliğinin olmadığını tekrar belirtmekte yarar görüyoruz. Esasen ahlak felsefesi alanında temel ahlaki değer yargıları ve normları üzerinde çeşitli tartışmalar çok eski çağlardan beri süregelmektedir. Ahlak felsefesi alanındaki bu tartışmaları kısaca özetlemekte yarar bulunmaktadır.

Amoralizm: Ahlak Kuralları Gereksizdir!...

Ahlak felsefesi alanında ahlak kurallarına karşı çıkan doktrinin adı “amoralizm”dir.³ Amoralist ahlak felsefesinde, insanın doğal bir varlık olduğu ve insanın ahlaki davranışları kadar ahlaki olmayan (gayri-ahlaki) davranışlarının da sözkonusu olabileceği, bu yüzden toplumda ahlak kuralları oluşturmanın gereksiz olduğu savunulur. Alman düşünürü Friedrich Nietzsche (1800-1900) “amoralist ahlak felsefesi” nin savunucularından birisidir. Nietzsche şöyle demektedir: “Ahlaki gerçekler diye bir şey yoktur.” Nietzsche’ye göre insan doğal bir varlıktır. Bu yüzden insan davranışlarında ahlak ve erdem kadar ahlaksızlık ve erdemsizlik de normal karşılanmalıdır. Ahlaki ölçüler ve normlar koymak saçma ve gereksizdir. Ortaçağ döneminin islam düşünürlerinden İmam Gazzali ‘nin ahlak felsefesinde ise “amoralizm” farklı şekilde ele alınmıştır. Gazzali, Nietzsche’den farklı olarak insanların birbirlerini ahlak konusunda yargılamaları konusunu işlemektedir. Gazzali şöyle demektedir: (Aktaran: Kandemir, 1986,64.)

“Günahkarın, cifeden daha pis koktuğunu ve pisliğin başkasını temizlemeyeceğini bilmiyor musun? Böyle iken sen, pis pis koktuğun halde başkasını temizlemeğe nasıl cesaret edersin.”

Gazzali bir başka yazısında da şöyle demektedir: (Aktaran: Kandemir, 1986,64.)

“Yazık sana, rezaletlerle yoğrulup dururken, insanlara faziletleri nasıl emredersin.”

Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere ahlak ve ahlaksızlık konusuna çok farklı şekilde bakılması mümkün görünmektedir. Gazzali’nin ahlak felsefesinde insanoğlunun her zaman doğru yolu seçmeyebileceği, ve bazen yanlış yola sapabileceği belirtilmekte; ancak bir insanın başka bir insanı ahlak konusunda yargılama hakkının bulunamayacağı ifade edilmektedir. Gazzali’nin ahlak felsefesine göre her insan farklı ölçülerde de olsa - farkında olarak ya da olmayarak- gayri ahlaki davranış ve eylemlerde bulunabilir.

Ahlaki Relativizm: Mutlak ve Evrensel Ahlak Kuralları Oluşturamaz!..

Ahlaki relativizm, toplumda mutlak ve herkesin kabul edeceği ve her yerde geçerli olabilecek ahlak kuralları oluşturulamayacağını savunur. Relativistlere göre “doğru”, “yanlış”, “iyi”, “kötü” gibi ahlaki değer-

³ Amoralizm, ahlak felsefesi literatüründe Türkçe’ye “ahlak dışıcılık” olarak tercüme edilmektedir.

lendirmeler birey, grup ve toplumsal kültüre göre değişir. Bu nedenle ahlaki standartlar koymak doğru değildir. Ahlaki relativizm, “*ahlaki plüralizm*” olarak da adlandırılmaktadır. Bu doktrine göre toplumsal düzende bir değil, daima birden çok ahlak normları ve ilkeleri mevcuttur.

Ahlaki Üниверsalizm: Ahlak Evrenseldir...

Ahlaki relativizme karşı olan doktrin ise “*ahlaki üniversalizm*” ya da “*ahlaki monizm*”⁴ olarak adlandırılır. Bu yaklaşıma göre tek veya belirli bir demetten oluşan ahlak ilkeleri ve değerleri pekala oluşturulabilir. Ahlaki normlar ve ilkeler subjektif değil, aksine objektiftir. Yalan söylemek, hırsızlık

yapmak ve saire davranışlar her kişi, grup ve toplum tarafından kabul edilmeyen ve edilmemesi gereken davranışlardır.⁵

Ahlak felsefesi alanında ahlaki üniversalizmi savunanlar bu konuda bazı evrensel ahlak ilkelerini belirtmektedirler. Aşağıda evrensel ahlak ilkeleri için bazı örnekler gösterilmiştir:

- Konfüçyüs’ün evrensel ahlak kuralı :

“Sana yapılmasını istemediğini sen de başkasına yapma.”

- Immanuel Kant’ın evrensel ahlak kuralı:

“Aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğin bir maksime (kurala) göre hareket et.”

- Ralph Waldo Emerson’un evrensel ahlak kuralı:

“Evrensel kural olacak şekilde davranış ve eylemlerde bulunan birisi ahlaklıdır.”

- Jeremy Bentham’ın evrensel ahlak kuralı:

“Kendi özel çıkarlarını en iyi şekilde değerlendirecekleri için bireyleri mümkün olduğu ölçüde kendilerini incitebilecekleri alan dışında davranışlarında tamamen serbest bırak. Bireyler yanılırlarsa ve hatalarını anlarsa bir daha aynı şeyi yapmayacaklardır. Bireyler başkalarını incitmedikleri takdirde yasanın gücünü kullanma. Bir kişinin herkesin güvenliğini

⁴ Ahlak monizmi ile *ahlaki monoteizm* (ethical monotheism), aynı şey demek değildir. Ahlak monizmi, tek bir evrensel ahlakın varlığını savunan ahlak doktrinidir. Ahlak Monoteizmi ise çok katı ahlak kuralları ve ahlak ilkeleri öngören bir dinsel ahlak felsefesidir.

⁵ Burada Aristo’nun şu sözlerini aktarmakta yarar görüyoruz: “Yanlış yoldan gitmenin birden çok yolu vardır. Ama doğruyu yapmanın tek bir yolu bulunur. Yanlış yapmak bu yüzden kolay, doğruyu bulmak ise bu yüzden zordur.” Aristo bu sözleri ile ahlaki üniversalizmi savunan düşünürlerin başında gelmektedir.

bozması sözkonusu olduğunda hukuk gereklidir ve cezanın tatbiki yararlıdır.”

- Cesare Cremonini'nin evrensel ahlak kuralı:
“İçinden dilediğin gibi, dışından herkes gibi davran.”

- Ernest Hewingway'ın evrensel ahlak kuralı:
“Ahlak konusunda inandığım ilke şudur; bir şeyi yaptıktan sonra kendini iyi hissediyorsan o davranışın ahlakidir; eğer kendini iyi hissetmiyorsan o gayri-ahlakidir.”

Sözleşmeci ahlak felsefesi (*contractarian moral philosophy*) olarak adlandırılan doktrin de esasen bir tür rasyonalist evrensel ahlak oluşturma projesidir. Çağdaş sözleşmeci ahlak düşünürlerinden birisi olan David Gauthier ünlü “Anlaşmaya Dayalı Ahlak” (*Moral by Agreement*) kitabında şöyle demektedir: (Gauthier,1985.)

“Ahlak temelden bir krizle karşı karşıyadır. Bu krize karşı sadece sözleşmecilik makul çözümler öneriyor.”

Gauthier'e göre insan ilişkilerinde ve aynı zamanda insanlar ile devlet arasındaki ilişkilerde “doğru” kurallar ve normlar oluşturulması konusunda insanlar uzlaşabilirler. Bu uzlaşma neticesinde bir tür “ahlak sözleşmesi” ortaya çıkartılabilir.

Ahlak ve Ekonomik Düzen: Liberalizm, Ahlaki Ekonomik Düzen Modeli midir?

Ahlak felsefesi alanındaki temel tartışma konularından birisi de ahlak ve ekonomik düzen ya da sistem arasındaki ilişkidir. Liberalizme yöneltilen eleştirilerden birisi liberal ekonomik düzenin, yani serbest piyasa ekonomisinin toplumda ahlaki değerleri yıpratdığı, iş ahlakının bozulmasına neden olduğu, manevi değerleri yok ederek tamamen maddiyatçı (materyalist) bir toplum yapısı yerleştirdiğidir.

Liberalizm ve ahlak arasındaki ilişkilerde şu hususların gözden kaçırılmaması gereklidir:

- Liberalizm, birey özgürlüklerinin önemi üzerinde duran bir doktrindir. Liberalizm, birey özgürlüklerini ihlal edici zorlamaları ahlak-dışı kabul eder.
- Liberalizm, ekonominin bireylerin özgür karar ve tercihleri doğrultusunda işlemlerini savunan bir doktrindir. Ancak bu devletin piyasa ekonomisine hiçbir şekilde müdahale etmemesi demek değildir. Liberal-

izm, devletin piyasa ekonomisinde oyunun kurallarını (piyasa düzeni, mali ve parasal düzen, rekabet düzeni vs.) belirlemesini ve ekonomiye mümkün olduğu ölçüde müdahale etmemesini savunur. Liberalizmin ekonomik düzen modeli olan “serbest piyasa ekonomisi”, başıboş piyasa demek değildir. Liberalizmi eleştirenler bu noktada konuya farklı yaklaşmakta ve serbest piyasa ekonomisini “laissez faire” (bırakınız yapsınlar) ideolojisi olarak adlandırmaktadırlar.

- Liberalizm; teşebbüs, mülkiyet ve rekabet özgürlüklerinin etkin şekilde korunmasını savunan bir doktrindir. Liberal düşünce, bu üç temel ekonomik özgürlüğün bulunmadığı rejimlerin tamamını –totaliterizm, otoriterizm, sosyalizm, komünizm, faşizm vs.) gayri ahlaki ekonomik düzen ya da ekonomik sistem olarak kabul eder.
- Liberalizm ekonomik birimlerin serbestçe iktisadi faaliyette bulunmaları sonucunda elde ettikleri kazançların kendilerine ait olduğunu ve bireylerin kazançlarını istediği şekilde kullanabilme özgürlüğünün bulunduğunu savunan bir doktrindir. Bireylerin kazandıkları paraları istedikleri şekilde kullanabilme (tüketim, tasarruf ve yatırım özgürlükleri) haklarına sahip olmaları gerekir. “Mülkiyet özgürlüğü”, liberal ekonomik düzende en kutsal hakların başında gelir.
- Liberalizmin temel kurumlarının başında “rekabet” gelir. Rekabet, sanılanın tam aksine ahlaki bir kurumdur. Rekabetin olmadığı bir sosyalist ya da devletçi bir ekonomik düzende kalite ve verimlilik son derece düşük olarak gerçekleşir. Oysa piyasa ekonomisinin temel kurumlarından birisi olan rekabet sayesinde üreticiler piyasa ekonomisinde varlıklarını sürdürmek için daha kaliteli ve daha az maliyetli mal ve hizmet sunmaya özen gösterirler. Piyasa ekonomisinde devletin temel görevlerinin başında rekabet düzenini oluşturmak, yıkıcı ve haksız rekabeti önlemek gelmektedir. Bu açıdan rekabet, iş ahlakını bozmak yerine onu tesis etmenin temel aracıdır.
- Liberalizm çalışma ahlakını da geliştiren bir ekonomik düzen modelidir. Bireyler emeklerinin karşılığının kendilerine ait olması halinde daha fazla çalışırlar. Her bireyin kendi özel çıkarına yönelik olarak daha fazla çalışması ister istemez toplumun çıkarına da hizmet etmiş olur. Liberal düşünce içerisinde formüle edilen “*homo economicus*” (ekonomik insan) davranışı “görünmez el” yardımıyla başka bireylerin de refah düzeyinin artmasına yardımcı olur. Bu açıdan bakıldığında liberalizmin ekonomide

bencilliği (egoizmi) yaygınlaştıran yönünün gayri ahlaki değil, aksine ahlaki olduğu sonucuna varılabilir.

VI. DİN , VİCDAN VE AHLAK

“İnsanları yasa ve ceza ile yönetirseniz, onlar bir daha yanlış yapmayacaklar, ancak şeref ve utanma duygularına da sahip olmayacaklardır. İnsanları erdemle ve ahlak kuralları ile yönetirseniz, o zaman onlar hem utanma duygusuna sahip olacaklar, hem de doğruyu yapmaya çalışacaklardır.”

Konfüçyüs

Ahlak, bütün insan ilişkilerinde “iyi” (kötü) ve “doğru” (yanlış) değer yargılarının oluşturduğu bir sistem bütünüdür. Din de esasen iyi ve doğruya ulaşmak, kötüden korunmak ve uzaklaşmak için bazı kurallar koymuştur. Ahlak kuralları dinden bağımsız şekilde kendiliğinden oluşabilir. Buna *Din Dışı Ahlak* ya da *Laik Ahlak* adı verilir. Laik ahlak insan eylem ve davranışlarını doğrudan doğruya dinsel kurallara tabi olmaksızın serbest bırakır. Oysa Dini ahlak ya da dine dayalı ahlak, insan eylem ve davranışlarını kutsal kitaplar ve diğer dini hukuk kaynakları ile sınırlandırır. Örneğin, İslam ahlakında, temel ahlaki değer yargılarının Fıkıh hükümlerine, yani İslam Hukuku’na uygun olması gerekir. Dini ahlakın belirgin bir özelliği yere ve zamana göre değişmeyen kalıcı kurallar koymasındır. Dini ahlaka göre, din kitaplarında yer alan kurallar, itaat edilmesi gereken buyruklardır. Din, esasen haram ile helal’in neler olduğunu tayin eder ve insanların haram şeylerden uzak durmasını emreder.

Bu çerçevede belirtilmesi gereken bir kavram da “muaşeret” tir. Muaşeret insanların birbirleriyle dostça geçinmeleri ve huzur içinde yaşamalarına denir. Güler yüzlü olmak, selamlaşmak, tokalaşmak, ziyaret muaşeret kurallarının bazılarıdır. Birçok din, muaşeret kurallarının önemine değinir. (Kandemir, 1986;301)

Ahlak ve din arasında yakın benzerlikler olmasına karşın çatışmalar da sözkonusudur. Dini ahlakın savunucuları insanı; iyiye, doğruya ve güzele götüren şeyin iman olduğunu belirtirler. Onlara göre dini inançları olmayan bir kimse ahlaki davranamaz ve iyiyi kötüden ayıramaz. Bu çerçevede dinin manevi disiplin sağlayacağı savunulur. Laik ahlak savunucuları ise, insanın dini inançları olmadan da ahlaki değer yargılarını kabul edeceği ve bunlara uyacağını belirtirler.

Öte yandan din dışında karşımıza çıkan bir kavram da "vicdan"dır. Ahlaki kuralların koruyucusu her zaman kanunlar olmayabilir. "Vicdan" adı verilen manevi duygu da ahlaki davranışımıza yön veren bir oto kontrol mekanizması vazifesini görebilir. Kısaca, ahlak her zaman bir kanun ya da hukuksal norm ile çözülebilecek bir konu değildir. Din ve vicdan da ahlaki değer yargılarının koruyucusu olabilir.

Önemle belirtelim ki, başlıca tüm dinlerde ahlak konusu çok geniş biçimde ele alınmıştır. İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an incelendiğinde birey ahlakı, aile ahlakı, toplum ahlakı, iş ahlakı ve siyaset ahlakına yönelik çok sayıda hüküm yer aldığı görülür. Çok geniş bir araştırma konusu olması dolayısıyla burada etraflı açıklamalar yapmak yerine Kuran'da ahlak konusunda yer alan bazı çarpıcı ayet ve sureleri belirtmekte yarar görüyoruz.⁶

Kuran'da birey ve aile ahlakına ilişkin sayısız ayet bulunmaktadır. Ahlaki faziletler, ahlaki yasaklar, ailede ana ve babaya saygı, birlik ve kardeşlik, doğruluk, hayırseverlik, mali yardımlaşma, zina ve daha bir çok konuda Kuran'da hükümler bulmak mümkündür.

İş ve ticaret ahlakı konusunda da Kuran'ın bir çok suresinde açıklamalar yer almaktadır. Örneğin, Kur'an İsra ve Şuara surelerinde iş ahlakı ile ilgili olarak şu hüküm bulunmaktadır:

"Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın." (İsra 35; Şuara 181-182.)

İslam dini aynı zamanda çalışma ahlakı konusunda da önemli bazı hükümler buyurmaktadır. Örneğin Necm suresinde şöyle buyurulmaktadır:

"Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur." (Necm:34).

Sadece İslam dininde değil, diğer dinler içerisinde de ahlak konusu son derece önem taşımaktadır. Kur'an dışında diğer kutsal kitaplarda ahlak konusunda sayısız hükümler ya da ifadeler bulmak mümkündür.

---

⁶ Bu konuda çok daha geniş bilgileri için bkz: Ali Özek ve diğerleri, Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Ankara: Türk Diyanet Vakfı, Yayını, 1998; M.Yaşar Kandemir, Örneklerle İslam Ahlakı, İstanbul: Nesil Yayınları, 1986; Süleyman Uludağ, İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti, İstanbul:1998. ; Aydın, Tanrı Ahlak İlişkisi, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayını No 74. 1998.

VII. HUKUK VE AHLAK

“İyi ahlak için iyi yasalar gereklidir. Yasalar da iyi ahlak olmadan korunamaz.”

Niccolo Machiavelli

Hukuk ve ahlak arasındaki benzerlik ve yakın ilişkiden önce ikisi arasındaki farklılığı ortaya koymak gereklidir. Hukukun amacı adaleti gerçekleştirmektir. Buna karşın ahlakın amacı “iyi” yi gerçekleştirmek, ya da iyiye ve doğruya ulaşmaktır. İnsanlık tarihi boyunca temel ahlaki değerlerin bir çoğu zaman içerisinde hukuki norm haline gelmiştir. Kanunlar genellikle yapılmaması gereken insan eylem ve davranışlarını belirlemiş ve sınırlamıştır. Bir başka ifadeyle, insanların eylem ve davranışlarının ahlaki ölçüleri, hukuksal norm haline dönüştürülmüştür. Ancak hukuk ve ahlak arasında öteden beri bir çatışma süregelmektedir. Temel sorun şudur; acaba ahlaki değer yargılarının temel koruyucusu hukuk mu olmalıdır? Devlet bir takım kurallar koyarak ahlaki tesis edebilir mi?

Hukuk insanların gerek birbirleri ve gerekse devletle olan ilişkilerinde uyulması gereken kuralları belirler ve bunları yaptırıma bağlar. Hukukta “yaptırım gücü” toplumda yanlışları ve kötülükleri cezalandırır. Bu bakımdan hukuk kuralları ile ahlaki değerler korunabilir. Ancak, sorun her zaman bir kanun ile çözümlenmeyebilir. Kanunun gücü bazen belirli kişi ve/veya gruplara karşı etkili olmayabilir veya işletilemeyebilir. Bu bakımdan ahlakın tesisi, kanun dışında vicdan ile de yakından ilişkilidir. Vicdan, ahlaki değer yargılarını bir yaptırım gücü olmaksızın korur ve gözetir.

Ahlak ve hukuk arasındaki benzerlik ve farklılıkları da kısaca ele almakta yarar bulunmaktadır. Ahlak ve hukuk arasında başlıca farklılık ve benzerlikler şunlardır: (Bkz: Tablo-1.)

- Hukuk kuralları, insanların davranış ve eylemlerini düzenler ve bazı sınırlamalar getirir. Hukuk kurallarının yaptırımı sözkonusudur. Ahlak kuralları da insan davranış ve eylemlerini sınırlandırır, ancak hukuk kurallarından farklı olarak ahlak kurallarının yaptırımı yoktur.
- Hukuk kuralları yazılıdır. Oysa, ahlak kuralları çoğunlukla yazılı olmayan normlardır. Bu ayrımın günümüz açısından giderek ortadan kalktığını görmekteyiz. Zira günümüzde çeşitli meslekler için ahlak kuralları (code of ethics) giderek yazılı bir hale gelmektedir.

- Hukuk kuralları “dışa yönelik”tir. Daha açık bir ifadeyle, hukuk kurallarının amacı insan eylem ve davranışları sonucunda başka insanların zarar görmesini engellemektir. Ahlak kuralları ise daha ziyade “içe yönelik”tir. Ahlak kurallarında kişilerin ya da organizasyonların kendi kendilerini kontrol etmeleri ve ahlaki olmayan davranışlarını sınırlandırmaları geçerlidir.
- Hukuk kuralları devlet tarafından oluşturulur. Ahlak kuralları ise devlet yanısıra diğer organizasyonlar tarafından da oluşturulabilir. Örneğin, siyasal ahlaka ilişkin kurallar ve normlar devlet tarafından oluşturulur. Buna karşın, ahlak kuralları devlet tarafından oluşturulacağı gibi bağımsız sivil toplum kuruluşları ve özel organizasyonlar tarafından da oluşturulabilir.
- Hukuk, “resmi ahlak kuralları”dır. Ahlak ise hukuk kurallarından farklı olarak genellikle gayri resmi kurallardır. Örneğin, vergi kanunları vergi kaçakçılığını gayri ahlaki bir davranış olarak kabul etmekle kalmaz, aynı zamanda yaptırımlar (hapis cezası, vergi cezası vs.) öngörür. Ahlak ise vergi kaçakçılığının sadece yanlış bir davranış olduğunu belirtir. Yani, hukuk resmi; ahlak ise gayri resmi kurallar bütünüdür.

Tablo-I.1: Hukuk ve Ahlak Arasındaki Farklılıklar

AHLAK	HUKUK
<ul style="list-style-type: none"> ▀ Görev ve sorumlulukları açıklar ▀ İnmeldir ▀ Yazılı değildir ▀ Davranışlarla ilgilidir ▀ Temeli akla ve bilgeliğe dayalıdır ▀ Gönüllülüğe dayanır ▀ Kalple ilgilidir ▀ İnsanlar tarafından oluşturulur ▀ Evrimsel olarak gelişme gösterir ▀ İnsanın kendi kendini düzenlediği ve sınırladığı (self regulatory) kurallar 	<ul style="list-style-type: none"> ▀ Hakları belirler ▀ Formeldir ▀ Yazılıdır ▀ Sözleşmelerle ilgilidir ▀ Temeli bilgiye dayalıdır ▀ Yaptırıma dayanır ▀ Kafa ile ilgilidir ▀ Belirli bir elit kesim tarafından oluşturulur ▀ Yasaklayıcı normlardır ▀ Gerektiğinde yasa ile düzenleme yapılır

Kaynak: Misra, 1996:100.

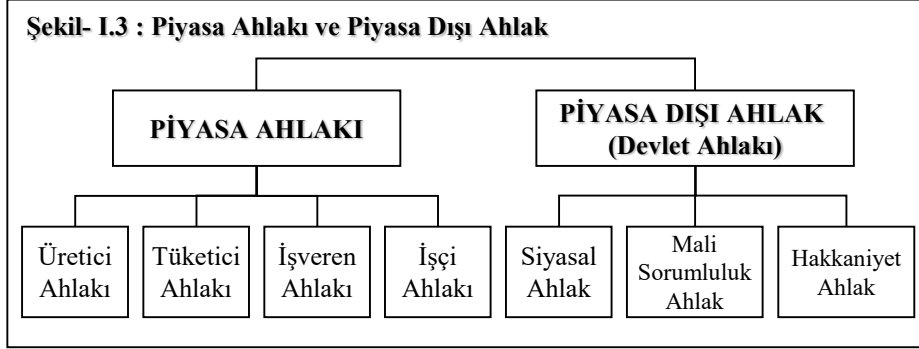
VIII. SİYASET VE AHLAK

Ahlak; hukuk, din ve felsefe yanısıra siyaset ile de yakından ilişkilidir. Siyaset, kısaca devlet yönetimini ifade etmektedir. Siyaset bilimi ise insan topluluğunun yönetimine ilişkin ilke ve kuralları araştırmaktadır. Devlet yönetiminde şüphesiz uyulması gereken bazı yasal ve ahlaki kurallar vardır. Siyaset ve ahlak, bu bakımdan birbirleriyle yakından ilgili olan iki alandır. Siyasette ya da devlet yönetiminde olması gereken ya da uyulması beklenen değer yargıları ve normlar, siyasal ahlakı ifade eder. Siyasal ahlak aynı zamanda *Devlet Ahlakı (Government Ethics)* olarak da bilinmektedir. Daha geniş bir ifadeyle siyasal ahlak, siyasal karar alma sürecinde geçerli olan (ya da geçerli olması beklenen) değer yargılarının, örf ve adetlerin, normların ve kuralların oluşturduğu sistem bütünüdür. Siyasal karar alma süreci, devletin siyasi ve ekonomik kararlarının alındığı mekanizma ve onun işleyişidir. Siyasal karar alma sürecinde kamusal mal ve hizmetler arz edilmektedir. Bu hizmetleri arz edenler, iktidar partisi (hükümet) ve bürokrasidir. Kamusal mal ve hizmetlere talepte bulunanlar ise seçmenlerdir. Seçmenler siyasal süreçte isteklerini ve arzularını ya direkt olarak oylamaya katılmak suretiyle veya birlikler oluşturmak suretiyle açıklarlar. İşte siyaset, bu kesimler arasındaki ilişkilerin sonucunda şekillenmektedir. Bu kesimlerin ahlaki değer yargıları da esasen siyasal ahlakı ortaya çıkarmaktadır.

IX. PİYASA AHLAKI VE PİYASA DIŞI AHLAK

Ahlak konusunda “*piyasa ahlakı*” (market ethics) ve “*piyasa dışı ahlak*” (non-market ethics) ayırımı da yapılabilir. Piyasa ahlakı denildiğinde bundan, piyasa ekonomisinin ahlaki yönü ve aynı zamanda piyasa ekonomisindeki aktörlerin (üreticiler ve tüketiciler) ahlaka uygun olan ve olmayan davranışları anlaşılır. Bu çerçevede, yukarıda ele aldığımız iş ahlakı, firma ahlakı, şirket ahlakı, ticaret ahlakı gibi kavramlar esasen piyasa ahlakı içerisinde düşünülebilir. (Şekil-1.3.)

Piyasa-dışı ahlak ise kamu ekonomisindeki ahlaki ilkeleri ve standartları ifade eden bir kavramdır. Örneğin “*mali sorumluluk ahlakı*”, kamu ekonomisindeki bütçe disiplininin tesis edilmesinin, bütçe harcamalarında israf ve savurganlıkların azaltılması ve gelire uygun olarak harcama yapılmasının önemi üzerinde durmaktadır. Piyasa dışı ahlak, ayrıca kamu ekonomisindeki aktörlerin (seçmen, politikacı, bürokrat, çıkar grupları vs.) ahlaka uygun olan ve olmayan davranışlarını da ifade eden bir kavramdır.

Kaynak: Yazar tarafından geliştirilmiştir.

X. ÇALIŞMA AHLAKI

“Hiç erişemeyecekmişsin , ya da yitirecekmişsin gibi çalış.”
Konfüçyüs

*“Gözünün cevherini nerede eskittin,
beş duyunu nerelerde kullandın.”*

Mevlana Celaleddin Rumi

Yukarıdaki açıklamalarımızda ahlakın çeşitli boyutlarını ele alırken değinmediğimiz bir ahlak kavramı da “çalışma ahlakı”dır. Çalışma ahlakı, “iş ahlakı” kavramı ile karıştırılmamalıdır. İş ahlakı, mal ve hizmet üreten işletmelerin ya da firmaların uymaları gereken ahlaki ilkeleri ve standartları ifade eder. Oysa, çalışma ahlakı, bireyin ve toplumun refahı için çalışmanın gerekli ve önemli olduğu üzerinde durur. Çalışmak, bireyin yaşamını idame ettirebilmesi için bir zaruret olmanın ötesinde bir bireysel sorumluluk ahlakıdır.

Önemle belirtelim ki, çalışma ahlakı ile ekonomik refah arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Çalışma ahlakının yüksek olduğu toplumlarda ekonomik refah düzeyinin de yüksek olduğu düşüncesi iktisatçılar tarafından genel kabul görmektedir. (Bkz: Buchanan, 1994; 1989.)

Dinlerin de çalışma ahlakının önemi üzerinde durdukları bilinmektedir. Örneğin, hristiyan dininde çalışma ahlakı son derece önem taşımaktadır. Nitekim çalışma ahlakı konusuna özel önem vermesi dolayısıyla “protestan ahlakı”, literatürde çeşitli yazar ve düşünürler tarafından

çalışma ahlakını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. 7İslam dini de çalışma ahlakının önemini vurgulayan dinlerin başında gelmektedir.

XI. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

“Dünyanın bütün medeni milletleri temel ahlak ilkeleri üzerinde anlaşabilirler.”

Joseph Addison

“Ahlak temelden bir krizle karşı karşıyadır. Bu krize sadece sözleşmecilik makul çözümler öneriyor.”

David Gauthier

Buraya kadar ahlak ilmi ve ahlak felsefesi konularında temel kavramlar ve yine bazı temel tartışma konularını ele almış bulunuyoruz. Önemle ve altını çizerek belirtelim ki, ahlak konusu üzerinde sonuç teşkil edecek değerlendirmeler yapmak son derece güçtür. Bunun nedeni, ahlakın insandan insana; zamandan zamana ve mekandan mekana sürekli değişen bir dinamik kavram olmasından kaynaklanmaktadır. Bu genel tespiti yaptıktan sonra dünyada ahlak konusunda evrenselliğe doğru bir gidişin varlığını çok açık bir biçimde gözlemlediğimizi söyleyebiliriz.

“İyi” ve “kötü” ülkelere ve çağlara göre değişmekle birlikte yine de ahlak konusunda tüm toplumlarda bir benzerliğin, farklılıklardan daha ağır bastığını söyleyebiliriz. Örneğin, eski Yunanlıların, “doğruluk”, “ölçülülük”, “bilgelik” olarak saydıkları erdemler her zaman ve her yerde kabul edilen genel ahlak ilkeleri olmuştur.

Dünyadaki globalleşme trendinin hızlanmasına paralel olarak “*ahlaki evrensellik*” de giderek yayılmakta ve kurumsallaşmaktadır. Globalleşme ile deyim yerindeyse “*global ahlak*” oluşmaktadır. Bazı örnekler vermeye çalışalım:

Bugün insanların toplumsal yaşam içerisinde uymaları gereken ahlaki kurallar tüm dünya ülkelerinde birbirine benzerdir ya da bu yakınlaşma her geçen gün daha da ilerlemektedir. Bir başka ifadeyle, toplumca uyulması

---

⁷ Ünlü Alman sosyolog Max Weber Avrupa’da kapitalizmin gelişmesi ve refah düzeyinin artmasında protestan ahlakının çok önemli rol oynadığını ifade etmiştir. Protestan ahlakı, çok çalışıp, daha az tüketmek ve ihtiyaç içinde olanlara yardım etmek anlamında kullanılmaktadır. Bkz: Weber,1985.

istenen davranış ve işlemler tüm dünyada giderek birbirine benzemektedir.

Ülkelerarasındaki ticari sınırların ortadan kalkması “iş ahlakı”na uluslararası bir boyut kazandırmıştır. Uluslararası kuruluşlar (IMF, Dünya Bankası, OECD vs.) evrensel iş ahlakı kurallarının uluslararası alanda hakim olması için çabalar sarf etmektedirler.

Dünyadaki çevre kirliliğinin evrenin düzeni ve insanoğlunun yaşamını sürdürebilmesi için tehlikeli boyutlara ulaşması dolayısıyla “çevre ahlakı” ve bu yönde sosyal sorumluluk ahlakının her geçen gün tüm kesimler tarafından daha iyi anlaşıldığını ve bu yönde çabaların arttığını söyleyebiliriz. Birleşmiş Milletler ve diğer pek çok uluslararası çevre hareketi, çevre ahlakı konusunda “evrensel kurallar” oluşturma gayreti içerisinde dirler.

Siyasal ahlak konusunda da gerek sorunun nedenleri ve kaynağı, gerekse sorunun çözümü açısından evrenselliğin belirleyici olduğunu görüyoruz. Siyasal ahlakın tesis edilmesi için insanoğlunun akıl yordamıyla bulduğu çözümler bugün artık “evrensel” nitelikte genel kabul gören çözümlerdir. Örneğin, yönetimde açıklık, siyasetin panzehiri olarak kabul edilen evrensel çözüm önerilerinden sadece birisidir.

Kısaca, ahlak evrenselliğe doğru gitmektedir. Herkes için kabul edilebilecek, üzerinde görüş birliğine varılabilecek ahlaki ilkeler oluşturulmaya çalışılmaktadır.

İnsanların , ahlaki bir düzen içinde yaşaması için yapmaları gereken şey evrensel ahlak kuralları üzerinde düşünmek, uzlaşmak ve anlaşmaktır.

Ahlaki yeniden yapılanma için yapılması gereken ilk iş, insanların “doğru” ve “adil” olan ve herkesin çıkarına hizmet edecek ahlak kuralları üzerinde anlaşmasıdır.

İnsanoğlunun kendi çıkarına yönelik tercihlerde, davranış ve eylemlerde bulunması doğası gereğidir. İnsanın doğası, onun her zaman “ahlaki” davranmasını engeller. İnsanoğlu, eğer ahlak konusunda toplumda oluşmuş bir “*ahlak kültürü*” mevcut değilse ve aynı zamanda ahlak konusunda hukuk kuralları yoksa , o zaman ahlaka uygun olmayan davranış ve eylemleri seçebilir. Kanaatimizce, “ahlaki düzen”i tesis etmek için asla unutulmaması gereken iki şart bulunmaktadır:

- Ahlak Kültürü,
- Yazılı Ahlak Kuralları.

Ahlak kültürü, insanın doğuştan sahip olduğu ya da sonradan kazandığı bir takım davranış şekilleri, huylar, tavırlardır. Ahlak kültürü, oluşturulmaz,

zaman içinde kendiliğinden oluşur. Ahlak kültürü için toplumda yazılı ahlak kurallarının bulunması da zaruri değildir.

Ahlak kuralları ise insanoğlunun bilinçli çabaları sonucu oluşturduğu kuralları ifade eder.

İşte “ahlaki düzen” için bu iki şart birlikte gereklidir. Ahlak kültürü ve ahlak kuralları insanların ahlaka uygun olmayan (gayri ahlaki) davranışlarını sınırlandırır.

Sonuç olarak, *Ahlaki Yeniden Yapılanma ve Toplam Ahlak* için yapılması gereken ahlakın önemini kavramaktan, bu yönde eğitime önem vermekten ve bununla birlikte herkes tarafından kabul edilebilecek evrensel ahlak kuralları üzerinde anlaşmaktan geçmektedir.

Aklın başlıca görevi “iyi” ve “kötü”yü; “doğru” ve “yanlış”ı ayırt etmektir. Akıl ve vicdan sahibi olmak “ahlaki düzen” oluşturmak için gerekli, fakat yeter şart değildir. İnsanoğlunun “kötü” ya da “yanlış”ı başkasına zarar vererek yapmasını nasıl engelleyebiliriz? Bunun cevabı kurallardır.

KAYNAKLAR

- AKARSU, Bedia., Ahlak Öğretileri, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.
- AKTAN, Coşkun Can., Temiz Toplum ve Temiz Siyaset, İstanbul: T Yayınları, 1994.
- AYDIN, Mehmet S., Tanrı Ahlak İlişkisi, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayını No 74. 1998.
- BECKER, Lawrence C.(Ed.), “*Encyclopedia of Ethics*”, New York: Garland Publ. Co., 1992.
- BUCHANAN, James., Ethics and Progress, Norman, Ok: University of Oklahoma Press, 1994.
- BUCHANAN, James., “*Simple Economics of Work Ethic*”, Mt.Pelerin Special Meeting in Taiwan, 1988. Conference Series, No 9 (Taipei: Chung-Hua Institute for Economic Studies, 1989. Pp.34-47.)
- COPP, David and David Zimmerman, (Eds.) , Morality, Reason and Truth: New Essays on the Foundations of Ethics, Totowa, N.J: Rowman, 1984.
- FRANKENA, William K. And John T. Granrose., Introductory Readings in Ethics, New Jersey: Prentice Hall, 1974.
- GAUTHIER, David., Morals by Agreement, Oxford: Oxford University Press, 1986.
- KANDEMİR, M.Yaşar., Örneklerle İslam Ahlakı, İstanbul: Nesil Yayınları, 1986.
- ÖZEK, Ali ve diğerleri., Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Ankara: Türk Diyanet Vakfı, Yayını, 199.8.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya., Ahlak, İstanbul. İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayını, 1946.
- ROTH, John. K., Ethics, New York: Salem Press, 1994.
- TEPE, Harun., “Bir Felsefe Dalı Olarak Etik”, Doğu Batı Dergisi, Ağustos-Eylül-Ekim 1998. S. 9-25.
- TEPE, Harun., Etik ve Metaetik, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 1992.
- ULUDAĞ, Süleyman., İslam’da Emir ve Yasakların Hikmeti, İstanbul:1998.
- WEBER, Max., Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, (Çev: Z.Aruoba), İstanbul: Hill Yayınları, 1985.